

Oorlogszuchtig Nederland

Dominee, koopman én soldaat

- **Historiografie** kan ook met leerlingen
- De gevolgen van de **Haïtiaanse Revolutie**
- **Spaanse vrouwen** onder Franco

Het lange leven van heerlijke rechten

Middeleeuwse invloed op de eenentwintigste eeuw

De geschiedenis van de democratie in Nederland gaat al meer dan tweehonderd jaar terug. Lokale archieven vormen een interessante bron om te laten zien hoe nationale politieke ontwikkelingen in die periode lokaal tot uiting kwamen. Door te kijken naar de eigen regionale gebeurtenissen kunnen voor leerlingen de grotere historische verschijnselen betekenisvoller worden. Bijvoorbeeld door de hardnekkige continuïteit van heerlijke rechten onder de loep te nemen.

Wouter van Dijk is senior collectiebeheerder bij Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen.

In de vroegmoderne Republiek bestonden tal van 'heerlijke rechten' die een eigenaar ervan bepaalde privileges gaf. Zoals bij de benoeming van personen voor bepaalde ambten, het recht om ergens te mogen vissen of jagen of de ontvangst van bepaalde lokale belastingen. Veel van die rechten behoorden tot een bepaald afgebakend grondgebied: een (ambachts)heerlijkheid. De eigenaar van de heerlijkheid kon zijn gebied tot op zekere hoogte zelfstandig besturen en bezat bijvoorbeeld ook de macht om recht te spreken in zijn heerlijkheid. De Bataafse democratiseringsgolf leek aanvankelijk een einde te maken aan deze privileges. Maar met de restauratiebeweging na de Bataafs-Franse tijd werden sommige rechten weer in ere hersteld en leidden ze lange tijd nog een sluimerend bestaan.

Het einde van het ancien régime

Al snel na de Bataafse Omwenteling van 1795 werd de Nationale Vergadering ingesteld als eerste moderne parlement van Nederland. De afgevaardigden spraken over de vorm en inrichting die de nieuwe staat moest krijgen. Belangrijk onderdeel daarin was het ontwerpen van een grondwet, maar over de inhoud daarvan kon men het niet eens worden. Er moest uiteindelijk een staatsgreep aan te pas komen om tot de Staatsregeling te komen die in mei 1798 in werking trad. Deze eerste grondwet voerde tal van revolutionaire idealen door. Ons land werd een eenheidsstaat. Er kwam een trias politica: een scheiding der machten in een wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht, die elkaar in evenwicht moesten houden. De scheiding tussen kerk en staat werd vastgelegd

Kaart van de Grootte Rondeveense Polders door Gerbrand Praalder, 1782. Collectie: RHCVV.

en financiële reserves en schulden van alle provincies werden samengevoegd. Het individu werd beschermd en diens vrijheid, veiligheid en bezit gewaarborgd. Ieder mens was vrij en gelijk aan een ander en had de vrijheid van handelen, zolang dit de vrijheid van een ander niet schaadde. De oude heerlijke rechten werden afgeschaft en rechten uit het leenstelsel zouden worden afgekocht.¹ Hier zat echter niet veel vaart achter, waardoor na enkele restauratieve grondwetswijzigingen de juridische status van allerlei zakelijke rechten tot in de twintigste eeuw nogal eens tot verwarring leidde. Daarnaast bleven het jacht-, vogel- en visrecht bestaan, mits de rechthebbende deze rechten op het eigen grondgebied uitoefende.

Middeleeuwse belastingen

Sommige rechten, zoals belastingheffingen, hadden zo'n obscuur verleden dat betrokkenen soms helemaal niet meer wisten waarom er betaald moest worden. In Mijdrecht moest het veenderijbestuur bijvoorbeeld 'sinds eenen langen tijd herwaarts' ieder jaar het zogenaamde 'visitatierecht' betalen. Tot in de achttiende eeuw moest dit bedrag aan de proost (het hoofd van een kapittel) van de Proosdij van Sint-Jan in Utrecht betaald worden. Na de Bataafse Revolutie hoopte het be-

stuur dat er een einde aan dit recht gekomen was. Aangezien dit recht zich volgens de Mijdrechtenaars 'geheel en al in de oudheid verloren heeft, zonder dat er immer eenen oorspronkelijken titul of wezentlijken grond van bestaan van hetzelfde heeft kunnen worden geproduceerd of aangetoond.'²

'Sommige rechten hadden zo'n obscuur verleden dat betrokkenen soms helemaal niet meer wisten waarom er betaald moest worden'

De ontvanger van 's-Rijks domeinen ging echter vrolijk verder met het innen van de belasting, zelfs met de komst van het Koninkrijk en het overgaan van de gronden in handen van het Rijk. Tijdens de Bataafse Revolutie in 1795 had het lokale bestuur al geprobeerd om onder andere het visitatierecht vervallen te laten verklaren. Helaas stuitte het bestuur toen op het provinciebestuur.³

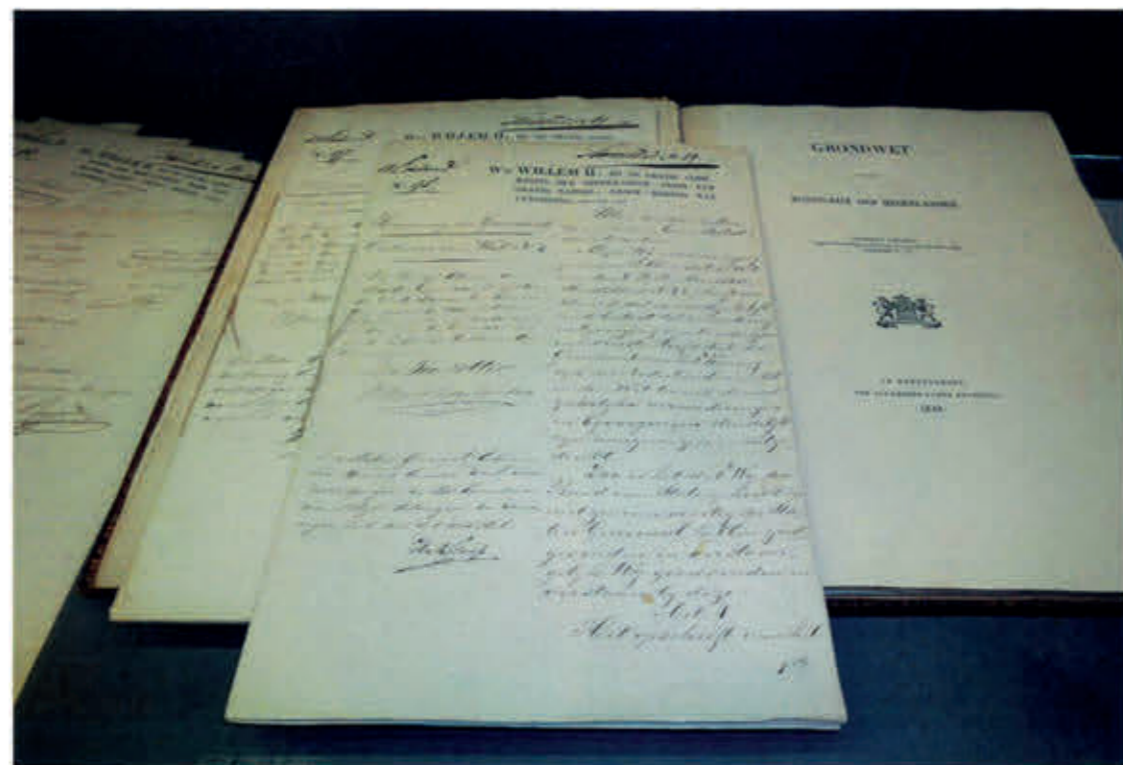
Geestelijke diensten

In 1820 wendde het veenderijbestuur zich tot de koning. Ze hoopten dat Willem I deze belasting kon opschorten tot het moment dat het voor het hele land duidelijk was hoe men zich diende te

¹ J. Rosendaal (red.), Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798. De eerste Grondwet van Nederland (Nijmegen 2005), 42.

² RHCVV, Toegang 0742 Gerecht en gemeente Mijdrecht 1639-1849, inv. nr. 98.

³ F. de Wit, De Ronde Venen 700 jaar bestuurd door Proosten (De Ronde Venen 2 j.), 78.

De herziene Grondwet van 1848. Foto: Vera de Kok.

Ik hoop, hoornede Mr. D. W. B. van Romondt de ware bedragt der zaak de noodige verbeetering te hebben verbehaaft.

De Minister van Binnenlandse Zaken

Thorbecke

Kasteel Nijenrode.

Geheel boven: Detail van de brief van Thorbecke aan Van Romondt van Nijenrode, 1850. Daaronder: Kasteel Nijenrode rond 1900. Collectie: RHCVV. Rechts: Portret van J.R. Thorbecke, vervaardigd door J.H. Neuman, 1852. Collectie: Rijksmuseum Amsterdam.

verhouden tot de rechten uit het ancien régime. Want, zo betoogden de Mijdrechtenaren in hun brief, er vond geen andere inspectie of schouw plaats dan het wettelijk vereiste toezicht door het plaatselijk gemeentebestuur, waarvoor al apart betaald werd. Daarmee ging men uit van een betekenis van visitatie die duidt op inspectie, toezicht of controle. Maar de grond van het recht lag vermoedelijk in de middeleeuwen en had een andere oorsprong. Geestelijken bezochten toentertijd de toegewezen gebieden om allerlei geestelijke diensten te verlenen. Hiervoor ontvingen ze in ruil een geldelijke bijdrage. Vóór de Bataafse Revolutie behoorde de grond toe aan het kapittel van Sint-Jan in Utrecht, die op deze manier voor deze diensten betaald werd. Na de Reformatie waren deze middeleeuwse, rooms-katholieke visitaties wellicht verdwenen, maar de geldheffing daarvoor niet. Helaas voor de Mijdrechtenaren was het besluit van de koning op hun brief negatief. In 1814 was met de nieuwe grondwet onder Willem I namelijk geregeld dat de rechthebbenden van niet-bestuurlijke oude rechten in deze rechten hersteld zouden worden. Ze konden dus nog steeds profiteren van deze voorrechten. Zelfs de latere grondwetsherziening van 1848 bood geen soelaas. Uit een opgave uit 1855 blijkt namelijk dat men toen nog steeds het visitatiegeld diende te betalen.⁴ Het is dus een wijdverspreide misvatting dat de

grondwetsherziening van 1848 een definitief einde maakte aan de schimmige 'middeleeuwse' rechten en privileges. De onduidelijkheid hierover was destijds niet minder groot dan tegenwoordig.

Jagen op andermans terrein

De onduidelijkheid blijkt ook uit de brief die Thorbecke, minister van Binnenlandse Zaken, stuurde als antwoord op een vraag van Willem Jan Adriaan van Romondt, jonkheer van Nijenrode, over de vermoedelijke afschaffing van het jachtrecht op zijn domeinen na de invoering van de vernieuwde Grondwet van 1848.⁵ In de brief uit 1850 legt Thorbecke uit dat het jachtrecht, een van de oude adellijke rechten, met de invoering van de nieuwe grondwet niet is vervallen. Enkel het recht dat eigenaren van heerlijkheden voorheen hadden om lokale bestuurders te benoemen of voor te dragen, was met de nieuwe grondwet (opnieuw) beëindigd. Afschaffing van andere rechten werd overgelaten aan nieuw te ontwerpen wetten die nog niet waren gemaakt. Wel was het zo dat grondeigenaren het recht hadden hun gebied af te zetten met palen of hekken, ook als die op grond met jachtrechten van een edelman rustten. Zo ontstond de verwarrende situatie waarbij sommigen het recht hadden om op wild te jagen op het terrein van een ander, terwijl deze ander dit terrein ook mocht afsluiten. Aan deze tegenstrijdigheid kwam in 1852 een einde toen het jachtrecht aan het eigendomsrecht werd gekoppeld. Uiteindelijk werd het jachtrecht zelf pas in 1923 expliciet bij wet afgeschaft.

Dertiende penning

Middeleeuwse rechten konden dus lang van invloed zijn. De kroon spant wat dat betreft het zeer lokaal voortbestaande recht op de dertiende penning. Dit is een voorbeeld van een recht dat aan het bezit van een ambachtsheerlijkheid gekoppeld was en dus van oorsprong een heerlijk recht was.

Na verloop van tijd werd het echter als zakelijk recht beschouwd. De oudste vermeldingen van dit recht staan in oorkonden uit de veertiende eeuw. Tot voor kort bestond dit eeuwenoude recht nog in delen van Abcoude, Baambrugge, Kamerik, Loenen aan de Vecht en Vinkeveen. De rechthebbende had bij de verkoop van grond in het gebied recht op de betaling, door de koper, van een bedrag van 7,7 procent van de verkoopsom van de grond, exclusief de waarde van de gebouwen op de grond. De penning werd alleen geheven bij verkoop. Wanneer grond in andere handen overging door vererving bleef de heffing achterwege. Over de status van deze heffing is al sinds de negentiende eeuw geprocedeerd. Het ging om de vraag of dit recht behoorde tot de heerlijke rechten die voortkwamen uit het feodale systeem, waaraan de Staatsregeling van 1798 een einde maakte, of dat dit gezien moest worden als een ooit aangegane vrijwillige overeenkomst, een zakelijk recht. In dat geval was er geen directe link met het feodalisme en had de Bataafse Revolutie geen einde aan het recht gemaakt. Om het nog ingewikkelder te maken kon het recht ook een van de rechten zijn die met de restauratieve Grondwet van 1814 wederom ingevoerd werden, namelijk

de rechten 'welke, hoezeer oorspronkelijk uit het leenstelsel geboren, thans meer als grondrechten of gevolg van territoriaal eigendom, dan als regaliën kunnen beschouwd worden'.⁶

Hatelijk recht

Doordat veel landbouwgrond in de jaren 1950 en 1960 op initiatief en met investeringen van gemeentes veranderde in bouwgrond, profiteerden de rechthebbenden van deze heffing van met gemeenschapsgeld gefinancierde verhoogde grondprijzen. Naast de verhoogde grondprijzen stegen ook de kosten van bouwgrond in het algemeen. De extra prijsstijging die de dertiende penning veroorzaakte, werd als nodeloos en daarmee onwenselijk gezien. Daarbij gingen gronden ook steeds vaker over in andere handen. Waar dit tot de negentiende eeuw vaak hoogstens één keer per generatie was, steeg die frequentie in de tweede helft van de twintigste eeuw met een veelvoud.

'Het is een misvatting dat de Grondwet van 1848 een einde maakte aan de schimmige "middeleeuwse" rechten en privileges'

En daarmee steeg dus ook de last van de dertiende penning die steeds betaald moest worden. Dit werd als 'onbillijk' gezien.⁷ De inwoners van gemeentes waar het recht nog gold, ervoeren dit over het algemeen als een last. Dat blijkt uit een brief van W.H. Koomans, een arts uit Abcoude, aan juriste J.C. de Meyere uit 1924, waarin hij het recht omschrijft als een 'hatelijk recht'. Hij citeert daarbij een gedicht dat een tegenstander van de penning eens in de rechtszaal had voorgedragen.⁸

'Hij die dit land koopt zij bedacht,
Dat hier nog altijd is van kracht
Een recht uit d'oude pruijentijd
Waarom de landbouw schade lijdt
De naam van dit gehate recht
Is penning XIII, ik heb gezegd'

In de jaren dertig plaatste landeigenaar Jan van den Berg het spotticht op een bord op zijn land in Baambrugge.⁹

Na jarenlange juridische strijd, tot aan de Hoge Raad aan toe, werd in 1984 een wet aangenomen die regelde dat het recht werd afgeschaft. Om de rechthebbenden tegemoet te komen werd deze wet echter pas per 1 januari 2015 van kracht.¹⁰ In de tussentijd werd het te betalen bedrag, ter compensatie, verhoogd naar elf procent van de verkoopsom. Dit leidde tot de oprichting van een actiecomité dat protesteerde tegen de verhoging, wat geen effect had. Dit is een treffend voorbeeld van de lange adem die stokoude heerlijke rechten kunnen hebben. ●

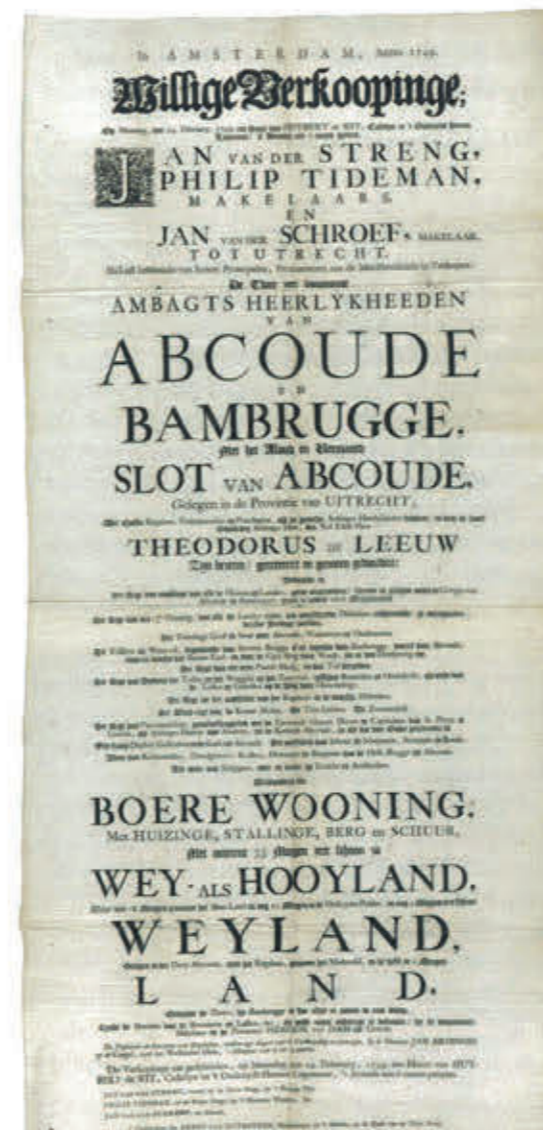
⁴ Geciteerd uit F.C.J. Ketelaar, *Oude zakelijke rechten vroeger, nu en in de toekomst* (Zwolle 1978), 212.

⁵ Ketelaar, *Oude zakelijke rechten*, 126.

⁶ RHCVV, toegang 0717 Archief emeritus prof. dr. F.C.J. Ketelaar met betrekking tot de Dertiende Penning, inv.nr. 1.

⁷ J.S.L.A.W.B. Roes, *Het oude zakelijke recht van de dertiende penning* (Deventer 2000).

⁸ RHCVV, toegang 1107 Stichting dertiende penning Abcoude, Baambrugge en Vinkeveen 1987-1998, inv.nr. 12.

Verkoopafgifte van de ambachtsheerlijkheden Abcoude en Baambrugge, met daarbij het recht van de dertiende penning. Collectie: Utrechts Archief.